

УДК: 651.012 (575.2) (043.3)

АСАНАКУНОВА Н. А.

И.Арабаев атындыгы КМУнун аспиранты

АСАНАКУНОВА Н. А.

Аспирант КГУ имени И.Арабаева

ASANAKUNOVA N. A.

ИШ КАГАЗДАРЫН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ЖУРГУЗУУДӨГҮ ТЕРМИНДЕР МАСЕЛЕСИ

Вопросы терминов в делопроизводстве кыргызского языка

The issues of terms in document flow conducted in kyrgyz language

Аннотация. Макалада иш кагаздарынын кыргыз тилинде жургузулушунун азыркы кундөгү абалы, анын ичинде терминдерди бирдей колдонуу маселелери каралат. Мекеме-уюмдардагы иш кагаздарынын мамлекеттик тилде жургузулушуне анализ жасалып, терминдердин ар кандай колдонулушу жана аларды бирдейлештируу маселелеринин актуалдуулугу кврсвтулвт.

Аннотация. В статье рассматривается современное состояние делопроизводства на кыргызском языке, в том числе проблемы использования терминов. Проводится анализ делопроизводства на государственном языке в государственных учреждениях и организациях, подчёркивается актуальность унификации терминов.

Annotation. In this article the issues of current document flow processes conducted in Kyrgyz Language, and the equal usage of terms in these documents has been investigated. The document flow in official language at several organizations has been analyzed; the various usages of terms and the importance of the problems of making them equal have been pointed out.

Туйундуу свдвр: иш кагаздары, термин, мамлекеттик тил, Улуттук программа, Типтүү нускама.

Ключевые слова: делопроизводство, термин, государственный язык, Национальная программа, Типовая инструкция.

Key words: documents, term, official language, National program, standard instruction.

Кыргыз жазма адабий тилинде терминологиялык лексика белгилуу орунду ээлейт. Алардын пайда болушу жана улуттук адабий тил казынасынан бекем орун алып, колдонуу ерушунун кенейиши улуттук маданияттын жана илим-техниканын тез енугушу менен тузден-туз байланыштуу. Ал эми тигил же бул илим тармагы еркундеп, алдыга жылган сайын, ар кандай жаңы тушунуктерду атайын атоо (термин аркылуу тушундуруу) зарылчылыгы дайыма жаралып турат. Натыйжада, ар бир илим тармагына тиешелуу терминдердин жыйындысы - терминологиялык системалары тузулуп, алар белгилуу елчедде эзгеруп жана толукталып турат.

Илимде термин таануу жана терминдерди изилдее маселеси абдан актуалдуу багыттардын бири болуп саналат. Энуккен, бирдейлештирилген, системага салынган терминологиянын бир тармагынын илимий жана практикалык иштердин эзгечелугун чагылдырган бир гана булак болбостон, кесипкей ишмердуулуктун бирден бир каражаты болуп саналат.

Кыргыз тилиндеги иш кагаздардын терминдеринин жаралышы, тарыхы, енугушу сыяктуу маселелерди аныктап, изилдеп чыгуу - бугунку кунде актуалдуу проблемалардын биринен. Иш кагаздарын, анын терминдер сездуктерун ар тараптан иликтее зарылчылыгы келип чыгып, кыргыз тилиндеги иш кагаздары боюнча да терең изилдееге муктаждык жаралды.

Кандай гана тармак болбосун иш жургузууде иш кагаздарын колдонобуз. Ошол иш жургузуунун негизин иш кагаздар (документтер) тузет. Мекеме-уюмдардын ишмердигиндеги иш кагаздарындагы терминдеринин тактыгы коомдук муктаждыктын талабы болуп эсептелет.

Т.Ахматов, Т.Аширбаев: “Улуу Октябрь социалисттик революциясынан кийин кыргыз тили чыныгы емурун суре

баштады. Кыргыз тили республикабыздын эл чарбасынын бардык тармактарында кецири колдонулду. Иш кагаздары боюнча атайын нускамалар (инструкциялар) иштелип чыкты. Кыргыз тилин башкаруу аппаратында иштеген башка улуттун екулдерунун уйренушуне шарт тузулду. Бирок бул керунуш кепке созулбады. 30-жылдардын экинчи жарымынан баштап орус тилинин ролу "есе" баштады. Жарым кылымдан ашуун мезгилге созулган бул процесс кыргыз тилинин пайдасы учун чечилген жок. Улуттук тилдеги мектепке чейинки мекемелер шаар жерлеринде дээрлик иштебей калды. Окутуу кыргыз тилинде жургузулган жалпы билим беруучу мектептердин саны азайды. Мектептерде кыргыз тилин окутуунун келему кыскарды. Мындай алгылыксыз керунуштер кыргыз тилинин есупенугушуне, кыргыз тилинде иш кагаздарынын жургузулушуне терс таасирин тийгизди.” [1] деп бийликтегилердин терс иштери тууралуу баса белгилеп керсетушкен. Ушундай керунуштун негизинде иш кагаздарыбызды жургузуу орус тилинде жургузулуп, бугунку кунде да мындай керунушту женге салуу бир топ кыйынчылыкты жаратууда.

“Кыргыз элинин эркин, кез карандысыз мамлекетке ээ болушу, улуттук ан-сезиминин есупгу, елкедегу демократиялык езгеруулер кыргыз тилинин тагдырын башка нукка бурду. Натыйжада, республикадагы тупку элдин тили катары кыргыз тили Мамлекеттик тил статусун алгандан кийин, кыргыз тилине зор милдеттер жуктелду. Ошол милдеттердин бири - кыргыз тилинде иш кагаздарын жургузуу.”[1] Кайрадан эле жогорудагы авторлор кыргыз тилинин Мамлекттик тил макамын алганын кубануу менен белгилеп айтып, кыргыз тилине зор милдеттер жуктелгенун баса белгилеп, анын ичинен иш кагаздарын кыргыз тилинде жургузуу милдетин баса белгилеген. Тилекке карты, бир топ мыйзамдар кабыл алынса да, бул иш дээрлик колго алынбай келууде. Мындай алгылыксыз керунуштер бугунку кунге чейин терс таасирин тийгизип жатат. Ошол 2000-жылдардагы кейгейлер азыр деле ошол бойдон калууда десек жацылбайбыз. Кыргыз тили Мамлекеттик тил макамын алганына 30 жылга кадам таштаса да, иш кагаздарыбыздын дээрлик кепчулугу али кунге чейин кыргызчага ете элек.

2004-жылдын 2-апрелиндеги №54 “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндөгү” Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 4-главасынын “Иш кагаздарын жүргүзүүдө мамлекеттик тилди колдонуу” 14-статьясында “Мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында иш кагаздары мамлекеттик тилде жүргүзүлөт...”, 17-статьясында “Мамлекеттик бийлик, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана башка мамлекеттик уюмдардын жетекчилери өз кызматкерлеринин мамлекеттик тилди үйрөнүшүнө шарт түзөт, иш кагаздарынын мамлекеттик тилде жүргүзүлүшүн камсыз кылат.”, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 2-июнундагы №119 Жарлыгы “2014-2020-ж.ж. мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы жөнүндө” “Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат чөйрөсүндөгү тил саясаты” деген 1-белүмүндө “иш кагаздарынын бардык түрлөрүн мамлекеттик тилде иштеп чыгуу...” деп так жазылып турат. Ал эми, 2012-жылдын 23-июлунда Кыргыз Республикасынын Экмөтүнүн №517 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасында иш кагаздарын жүргүзүү боюнча Типтүү нускамадагы терминдер да ар башка берилген. Эзгече мекемелер арасындагы жүргүзүлгөн официалдуу иш кагаздарын жүргүзүүдө терминдердин ар башка жазылышына да күбө болуудабыз.

Аталган тармак боюнча эң алгач Кыргыз ССР Терминология комиссиясы тарабынан В.Закирова, Р.Акматаеванын “Иш кагаздар боюнча терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү” 1987-жылы жарык көргөн. Ал сөздүктө жалпы 1039 терминдин орусча аталышы кыргызча которулуп, тушундурмеси менен камтылган. Аталган китептин кириш сөзүндө “Иш кагаздарына байланыштуу терминдер башка терминдерге Караганда бир кыйла татаалдыгы, эне тилдеги сөздөр менен берүү мүмкүнчүлүгүнүн чектелгендиги, интернационалдык терминдердин басымдуулугу менен өзгөчөлөнөт. Мындай өзгөчөлүк, биздин оюбузча, ушул кезге чейин коомдук турмушубуздун негизги бир көрсөткүчү болуп эсептелген иш кагаздары боюнча колдонуулучу терминдердин

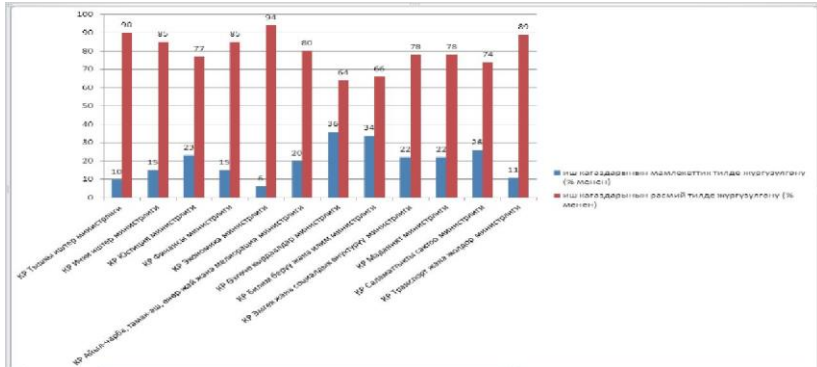
жыйналып, тартипке келтирилбей, дагы эле болсо ар кыл колдонулуп келе жаткандыгы менен тушундурулет.”[5]

Жогоруда аталган эмгектен кийин иш кагаздары боюнча атайын терминдер сездугу тузулган эмес. Бирок Т.Ахматов менен Т.Аширбаев авторлош (2001), С.Ибрагимов (2006), А.Исманкулова, А.Ишеналиева, Р.Солтобаева авторлош (2016) тарабынан чыгарылган “Иш кагаздарын мамлекеттик тилде жургузуу”, Б.Джапарова, А.Орозакунов, Н.Сакбаев авторлош (2005), Б.Б.Жапарова менен Э.А.Калыева авторлош (2006), Н.Ж.Жапаралиева, Б.К.Адылова “Иш кагаздарынын мамлекеттик тилде жургузулушу” (2010), К.Кулалиева (2013) тарабынан жарык керген "Иш кагаздарын мамлекеттик жана расмий тилде жургузуу" деп аталган иш кагаздарын мамлекеттик тилде жургузууну практикалык негизде колдонууга ылайыкталып тузулган китептерде иш кагаздарынын орусча-кыргызча терминдеринин тизмеси берилген.

Академик Б.О.Орузбаева: “Совет доорунда иш кагаздары дээрлик орус тилинде тузулуп, элдин калың катмарына ушул тилде жургузулуп келген. Ал эми езубуздун 14 жылдык коз карандысыздыктан бери мамлекеттик тилде иш кагаздарын жургузуу колго алынып, бир топ алгылыктуу иштер жасалды”[2],- деп иш кагаздары кыргыз тилинде жургузуле баштаганынын туура керсеткен.

Андан бери 30 жылдын жузу болсо да, иш кагаздарын мамлекеттик тилде жургузуу толук колго алынган эмес. Башкача айтканда, иш кагаздарын мамлекеттик тилде жургузууде кептеген кейгейлер жаралып, олуттуу иштер колго алынбай келет. Бугунку кунде Кыргыз Республикасындагы бир топ министрликтерде иш кагаздары дээрлик расмий тилде жургузулуп жатканына кубе болуудабыз. КР Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия 2017-жылы КР министрликтеринин иш кагаздарына мониторинг жургузуп, жыйынтыгын mamtil.kg сайтына жарыялаган.

Темендегу таблицада керунуп тургандай, азыркы кунде КР министрликтеринде иш кагаздары мамлекеттик тилде 6%-36% чейин жургузулуп келсе, расмий тилде 64%-90% чейин жургузулгону керунуп турат. Иш кагаздарын кыргыз тилинде жургузуу дале болсо колго жакшы алынбай келгенине кубе болуудабыз.

Иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүүнү алдыга жылдыруу учун кыргыз тилиндеги иш кагаздарынын терминдерин тактап, бирдейлештирүү керек. Ал учун 1987-жылы жарык керген терминдер сездугундегу, 2001-2016-жылдар аралыгында чыккан китептердеги жана 2012-жылдын 23-июлунда Кыргыз Республикасынын Экмету тарабынан бекитилген №517 Типтуу нускамадагы терминдерди салыштырып, бирдейлештирип “Иш кагаздардын терминдеринин орусча-кыргызча сездугунун” долбоорун даярдоо учур талабы болуп саналат. Жогорудагы жарык керген китептер менен №517 Типтуу нускамада терминдер ар башкача аталып, бирдейлештирүү керектигин керсетип турат. Мисалы, **заседание** - кенешме [5], отурум [1], отурум [7], жыйын [9]. **распоряжение** - буйрук [5], буйрук, керсетме [1], керсетме [2], тескеме [7], тескеме [9]; **документооборот** - документтик оборот [5], иш кагаз жүргүзүү [1], иш кагаздарын жүгүртүү (айландыруу) [2], иш кагаздарын жүгүртүү [7], документтердин жүгүртүлүшү [9] ж.б. чаржайыт колдонууга берилген терминдер бар.

Темендегу таблицанда керунуп тургандай, терминдердин кыргызчасы ар башка которулуп, кыргыз тилдеги иш кагаздарынын терминдеринин бирдиктуу жыйындысы иштелип чыга электиктигине байланыштуу иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүү бир топ кыйындыкты жаратууда.

Терминдин орусча аталышы	Терминдердин кыргызча котормосу			
	<i>В.Закирова, Р.Акматабаеванын терминдер свздузундв (1987)</i>	<i>Б.Джапарова, А. Орзакунва, Н. Сакбаевдин китебинде (2005)</i>	<i>А.Исманкулова, А.Ишеналиева, Р.Солтобаеванын китебинде (2016)</i>	<i>№517 Типтуу нускамада (23-июль, 2012-ж.)</i>
входящий	<i>Кириш</i>	<i>Кириш</i>	<i>кирген</i>	<i>кириш</i>
Глава	<i>-</i>	<i>Бап</i>	<i>1.бвлум; 2.башчы</i>	<i>глава</i>
Дело	<i>Дело</i>	<i>Квктвм</i>	<i>1.иш; 2.коктомо</i>	<i>иш</i>
Документ оборот	<i>документти к оборот</i>	<i>иш кагаздарын айландыруу</i>	<i>иш кагаздарын жузуртуу</i>	<i>Документ тердин жузуртулушу</i>
Запрос	<i>-</i>	<i>Сурам</i>	<i>суроо салуу, суроо</i>	<i>суроо-талап</i>
заседание	<i>Кецешме</i>	<i>Отурум</i>	<i>отурум</i>	<i>жыйын</i>
образец подписи	<i>кол коюунун улгусу</i>	<i>колунун угусу</i>	<i>колдун улгусу</i>	<i>кол тамганын улгусу</i>
обходный лист	<i>обходный лист</i>	<i>кыдырма барак</i>	<i>бошонуу барагы</i>	<i>-</i>
перечень	<i>Тизме</i>	<i>тизме</i>	<i>тизмек</i>	<i>тизме</i>
подпись	<i>Кол коюу</i>	<i>Кол</i>	<i>колу</i>	<i>кол тамга</i>
распоряжение	<i>Буйрук</i>	<i>Буйрутма</i>	<i>тескеме</i>	<i>тескеме</i>
совещание	<i>Кенешме</i>	<i>Кенешме</i>	<i>-</i>	<i>кенешме</i>

Иш кагаздары негизинен мекеме орундары менен коом мүчелерунун ортолорундагы карым-катнашты жузеге ашыруу

учун колдонулат. Мына ушунун езу эле бул кагаздардын атоосу болгон терминдердин так, тушунуктуу болушун шарттайт.[5]

Иш кагаздар терминдеринин кыргызча аталыштары тууралуу бир топ проблемалар кетерулуп журет, ал учун кыргыз тилиндеги иш кагаздарынын терминдерин тактоо, бирдейлештируу, аларды тилдик аспектиден анализге алуу зарыл. Андыктан иш кагаздарын жургузууну жакшыртуу учун биринчи кезекте анда колдонулган терминдерди тактап, аларды илимий негизде аныктап беруу керек.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Ахматов Т., Аширбаев Т.. Иш кагаздары: мамлекеттик тилде иш жургузуу. 2001.
2. Жапарова Б., Орозакунув А., Сакбаев Н. Иш кагаздарын мамлекеттик жана расмий тилде жургузуу. 2005.
3. Жапаралиева Н.Ж., Адылова Б.К. Иш кагаздарынын мамлекеттик тилде жургузулушу. 2010.
4. Жапарова Б.Б., Калыева Э.А. Иш кагаздарын мамлекеттик жана расмий тилде жургузуу. 2005.
5. Закирова В., Акматбаева Р. Иш кагаздар боюнча терминдердин орусча-кыргызча сездугу. 1987.
6. Ибрагимов С. Иш кагаздарын мамлекеттик тилде жургузуу. 2006.
7. Исманкулова А., Ишеналиева А., Солтобаева Р. Иш кагаздарын мамлекеттик тилде жургузуу. 2016.
8. Кулалиева К. Иш кагаздарын мамлекеттик жана расмий тилде жургузуу, 2013.
9. Кыргыз Республикасында иш кагаздарын жургузуу боюнча ТИПТУУ НУСКАМА, 2012-жылдын 23-июлундагы КР Экмелунун №517 Токтому.
10. www.mamtil.kg сайты

Рецензент: Мусаев С.Ж. - филология илимдеринин доктору, И. Арабаев атындагы КМУнун профессору.